

Het Utrechts Archief in het kort

Ontstaan uit: fusie (1998) van het Rijksarchief provincie Utrecht en de archief- en fotodienst van de gemeente Utrecht.

Gevestigd in: een gedeelte van een voormalig rechtbankgebouw (Christiaan Kramm, 1837) in het centrum van Utrecht, met elementen van een oude abdij die op dezelfde plek stond. Deze publieksvestiging is in 2008 heringericht door architect Richard Groenendaal en eigendom van de stichting Voormalig Paleis van Justitie Hamburgerstraat. Ruim twee kilometer noordoostwaarts in de stad gebruikt het Utrechts Archief depots, kantoren en een studiezaal in een betonnen wederopbouwcomplex van architect K. Spruit. Dit complex aan de Alexander Numankade wordt momenteel verbouwd volgens een plan van architect Kees Bos. Alleen de beide depottorens zijn eigendom van de Rijksgebouwendienst. Een daarvan ondergaat momenteel een renovatie om klimaat en beveiliging te verbeteren.

Oppervlak: Publieksvestiging, depots en kantoren beslaan samen 8770 vierkante meter

Locatie depots: Twee torens in het hierboven genoemde wederopbouwcomplex: een toren met acht verdiepingen waarvan twee ondergronds, een toren met vijf verdiepingen waarvan een ondergronds.

Omvang collectie: 26 kilometer

Depotcapaciteit: na de verbouwing: ca. 32 kilometer

Oudste stuk: een fragment van een charter van Keizer Koenraad II, overgeschreven in 1025. Het verloren gegane origineel van deze schenkingsacte dateert zelfs van 723.

Bijzondere schat: Een collectie Utrechtse kerktekeningen van de schilder Pieter Saenredam

Het Utrechts Archief verrast bezoekers met levend verleden

Drie historische lagen in één pand

verschenen in Smaak 51, blad voor de Rijkshuisvesting, mei 2011
copyright Carien Overdijk

Een fors uitgevallen plein doorbreekt het fijne weefsel van de oude Utrechtse binnenstad. Hier, op de hoek van de Hamburgerstraat en de Korte Nieuwstraat, is de publieksvestiging van Het Utrechts Archief. Vanaf de straat valt dat niet direct op. Het plein is afgeschermd met een hoog gietijzeren spijlenhek, en het caféterras bij de witgepleisterde, neoclassicistische gevel wekt niet automatisch associaties met een cultuurinstelling.

Toch herbergt juist dit archief – dat het kolossale pand deelt met een hotel en de Stichting Natuur en Milieu - een vaste, interactieve expositie van museale allure. Direct voorbij de receptie - die tegelijk een winkeltje is - wordt de bezoeker al uitgenodigd om zich, met een scan van zijn toegangskaart, te registreren. Op zijn tocht door het gebouw kan hij met behulp van dezelfde kaart zijn favoriete beelden, objecten en teksten verzamelen, om deze bij de uitgang te laten uitprinten in een persoonlijke krant of in zijn mailbox te ontvangen.

digitalisering

‘Het aangename van deze centrale locatie is dat we een breed publiek kunnen aanspreken’, vertelt directeur Saskia van Dockum. ‘Dit zijn dure vierkante meters, dus onze depots, de studiezaal en de meeste kantoorruimte bevinden zich in een nevenvestiging buiten het centrum. We hebben hier nog wel een studiezaal voor genealogie en bouwkundig onderzoek, maar het studiebezoek willen we door middel van digitalisering juist terugdringen, net zoals andere archieven dat doen.’

De ruim achtentwintigduizend bezoekers van het afgelopen jaar kwamen in meerderheid voor lezingen, evenementen en exposities. ‘Ondanks de overweldigende mogelijkheden van internet krijgen mensen toch graag een verhaal gepresenteerd, en bekijken ze graag originele documenten’, weet Van Dockum, ‘Dat willen we hier bieden. Want naast de archieven van overheidsinstellingen, het stadsarchief en onze bijzondere nationale taken als beheerder van het NS-archief en van de landelijke kerkelijke instellingen hebben we een contramal van particuliere collecties. Denk aan familie- en huisarchieven, aan het archief van het Rode Kruis en van bijzondere ondernemers. Uit de combinatie van die twee soorten collecties komen bijzondere verhalen voort, die voor veel mensen interessant zijn.’

Met zulke verhalen wil Van Dockum nog veel meer publiek trekken. ‘Precies op deze plek stond ooit de machtige Benedictijner Paulusabdij met zijn eigen immuniteit. Vanaf de zeventiende eeuw zat hier de rechtbank. De geslotenheid van die instituties straalt nog een beetje af op het gebouw, maar daar willen we dus juist vanaf. We organiseren veel evenementen en we werken samen met de Utrechtse musea. Onze tijdelijke exposities reizen vaak later ook nog rond door de provincie.’

experience-projectie

Archief, museum, veelzijdig monument: het komt hier allemaal samen. Van Dockum leidt fotograaf en verslaggever door het gelaagde gebouw. In de gangen zijn gemetselde muurdelen blootgelegd, waaraan de tijdperken van abdij en rechtbank zijn af te lezen. ‘Van de abdij is niet veel meer over, de grote Pauluskerk is eeuwen geleden al gesloopt. Maar een deel van de structuur is behouden. En bij de herinrichting voor het archief kwamen er nieuwe sporen en resten tevoorschijn’, aldus de directeur.

Architect Richard Groenendaal wist op veel plaatsen deze sporen zichtbaar te houden. Zo is er in een wand van het auditorium (waar ieder uur een driedimensionale ‘experience-projectie’ draait met Utrechtse geschiedenis), een complete bakstenen spitsboog zichtbaar. Het is de voormalige doorgang naar de refter. Erboven is een stukje van het dormitorium in de wandafwerking uitgespaard, een stukje slaapzaal van de monniken dus. Later zien we in de studiezaal, die toepasselijk op oude resten van de zogeheten librije aansluit, nog wat dormitoriumsporen. En in de kelder kreeg een zwerfkei uit de fundering van de abdij een ereplaats.

De geschiedenis van de Paulusabdij is pas kortgeleden in kaart gebracht, met een fraai boek en een tijdelijke expositie. In een aparte zaal vertellen markant uitgelichte archiefstukken, een geleend topstuk uit de collectie van het Catharijne Convent en bruiklenen van elders het kloosterverhaal. Een maquette toont de verdwenen abdij in volle glorie. Bij verschijning van deze editie van Smaak zal de Abdij-expositie echter alweer hebben plaatsgemaakt voor een historische tentoonstelling over dieren in Utrecht.

schattenzaal

Hoewel we het oudste en meest bijzondere stuk uit de collectie (zie kader) wegens de verbouwing van het depot niet kunnen bezichtigen, biedt de vaste expositie, die de hele kelder van het gebouw beslaat, meer dan voldoende compensatie. Er is een 'schattenzaal', met zestien topstukken uit het archief. Elk stuk gaat hier vergezeld van een 'sprekend portret', een geanimeerde tekening of een foto die het bijbehorende document na een druk op een knop voorleest, of van commentaar voorziet. Vaak hooggeplaatste personen, maar ook NSB-oprichter Mussert. En een zestienjarige weesjongen, wiens bagagelijst voor een VOC-aanmontering zijn laatste levensteken is.

deelarchieven

Er is een filmzaal, met historische rolprenten naar keuze. En een soort bibliotheek, waar tussen boeken en archiefdozen allerlei originele stukken in vitrines staan uitgesteld. Opvallend is een zeer zeldzame 'charterkist' uit de zeventiende eeuw: de zwartgelakte doos met ronde uitstulping heeft iets van een mislukte vioolkist. Ooit bood hij een veilige opbergplaats voor opgerolde documenten met een groot, rond zegel.

Wie ergens meer van wil weten, kan plaatsnemen achter een van de grote beeldschermen op een middentafel, om via tal van ingangen de deelarchieven in te duiken. Ook voor kinderen blijkt dat leuk. Trots toont Van Dockum het jeugdarchief van voetbalwonder Marco van Basten. 'Dat heeft zijn vader ons in bruikleen gegeven, op ons verzoek.' Op het zoekwoord 'olifant' verschijnen circusolifanten in beeld, in gelid marcherend door het stadscentrum.

Een kleiner zaaltje neemt bezoekers mee de Vecht op. Vanaf een bank maak je er, via wandvullende filmprojecties, een levensecht vaartochtje langs de rijke natuur en architectuur die deze rivier flankiert. Een drukknop biedt de gelegenheid om een landgoed of monument te 'bezoeken' zodra je erlangs komt.

barbaarse vonnissen

Vier originele rechtbankcellen zijn in de kelder behouden. Ze zijn door het archief ingericht met beeld en geluid over de geschiedenis van het Hof van Utrecht. Er worden barbaarse vonnissen uitgesproken en gruwelijke executietekeningen getoond. Ook is er een reeks 20^e eeuwse, vooroorlogse scheidingszaken, en berechtingen van na-oorlogse vandalen.

Ook de gangen van de voormalige rechtbank zijn benut. Vlakbij de entree hangt een kleurrijke, wandvullende provinciale landkaart (een herdruk uit 1740 van een origineel uit 1696), gedecoreerd met stads- en dorpsgezichten. In de kelder noodt een gameconsole passanten tot een potje Utrechtse 'Tijdtrippen' met een speciaal ontwikkeld game. Ook zijn er interactieve schermplaatjes met straatbeelden. Elk straatbeeld vloeit van een oude foto of tekening over in een hedendaags filmpje.

Tenslotte bevat de kelder een zaal met videopresentaties over eigentijdse Utrechters, thematisch uitgekozen en voorzien van zithoeken in een bijpassende sfeer.

wederopbouwarchitectuur

Op de begane grond is nog extra historische laag in het gebouw te ervaren. Van 1953 tot 1961 onderging de rechtbank een rigoureuze renovatie van de hand van twee architecten van de Rijksgebouwendienst, D. Stelling en F.W. Duthour Geerling. Naast andere ingrepen voegden deze ontwerpers een groot, rond trappenhuis toe om twee vleugels van het gebouw beter te verbinden. De ontstane hal, waarvan het rozetvormige daklicht vanaf driehoog het zonlicht op het travertijnen vloermozaiek beneden werpt, is een fraai stuk wederopbouwarchitectuur. De rondlopende wanden zijn in stijl gedeoceerd, met een geabstraheerde boomschildering op de eerste etage en een zogeheten sgraffiti-relief op de begane grond.

Directeur Van Dockum is trots. 'Zowel het contrasterende van de wederopbouwarchitectuur als het oudere erfgoed voegt iets toe aan ons werk. Het is fantastisch om mensen hier te ontvangen en het verhaal van het gebouw te kunnen vertellen. We zitten hier tegen een oude kerkmuur aan, die bewaard is gebleven. De stadsbranden kun je er nog aan aflezen. Dat inspireert.'

Dit artikel maakt deel uit van een serie over provinciaal gevestigde archieven in rijksmonumenten of uitzonderlijke gebouwen. In het volgende nummer van Smaak: het Felix Archief te Antwerpen